

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Енциклопедія історії України : [в 10 т.] / редкол.: В. А. Смолій (голова), В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005 – 2013.

Серед жанрового багатоманіття науково-довідкової літератури з історії чи не найбільш чільне місце належить енциклопедіям. Адже видання саме такого штибу забезпечують подачу справді універсальної інформації належної глибини й високого рівня аналітичності, до того ж у зручному режимі доступу. Від початку 1970-х рр. радянським вченим, викладачам, студентам, учням та шанувальникам історії вірою й правдою служила «Радянська енциклопедія історії України». Це 4-томне видання, підготовлене згідно з постановою ЦК Компартії України та Ради міністрів УРСР тогочасними провідними вченими-істориками (серед них – І. О. Гуржій, К. Г. Гуслистий, Ю. Ю. Кондуфор, М. І. Супруненко, П. Т. Тронько та ін.) містило понад 9 тис. статей. Його методологічною основою, як це було задекларовано в передмові, стала «теорія марксизму-ленінізму, рішення з'їздів Комуністичної партії Радянського Союзу і Компартії України, пленумів ЦК КПРС і КПУ, документи міжнародних нарад комуністичних і робітничих партій» [1, 5]. Ця притаманна радянській історіографії методологічна безальтернативність і моноідеологізм породжували спрощені й одномірно-утилітарні підходи як у відборі проблематики досліджень, так і в підходах до трактування історичних подій і явищ. Така парадигма повною мірою виявилася і в сюжетах указаної енциклопедії, де пріоритетами були визначені зміст основоположних праць класиків марксизму-ленінізму, класова боротьба, перипетії боротьби за встановлення радянської влади, «побудова соціалізму й комунізму», показ «керівної і спрямовуючої ролі КПРС», викриття «антинародної діяльності українських буржуазних націоналістів» тощо.

Попри беззаперечну фактографічну цінність указаного проекту, вже на початковому етапі розгортання методологічної революції 1990-х рр. стала очевидною моральна застарілість РЕІУ й гостро постало питання про необхідність підготовки такого комплексного видання, яке б повною мірою відповідало інформаційно-концептуальним викликам пострадянської доби. Спочатку виникла ідея створення багатотомної «Історії українського народу», однак уже перші апробаційні кроки переконали в тому, що вітчизняна наука ще не дозріла до реалізації такого масштабного проекту. Деякий час цю інформаційно-узагальнюючу лауну заповнював тритомний довідник з історії України за редакцією І. Підкови та Р. Шуста [2]. Згодом вийшла доповнена й доопрацьована, однотомна версія вказаного довідника [3].

Однак через обмежений формат і функціональну специфіку таке видання, звісно, не змогло повною мірою забезпечити науково-інформаційні забаганки історіографічного сьогодення. Тому вирішено було вдатися до створення узагальнюючого енциклопедичного видання, що мало б підсумувати найвагоміші здобутки національної історіографії й зробити їх загальнодоступними. Відтак, 20 червня 1997 р. була прийнята постанова президії НАН України про підготовку багатотомної «Енциклопедії історії України».

На реалізацію цього унікального мегапроекту, який первинно був задуманий як 5-томне видання, пішло довгих 16 років (перший том вийшов у 2005 р.) і лише торік побачив світ завершальний, 10-й том ЕІУ. Вражають обсяги енциклопедії за кількісними параметрами: до неї увійшло 11013 статей, на загал це становить 6744 сторінки (663, 64 умовних друкованих аркушів).

До творення цього фундаментального видання було залучено напрочуд високофаховий і велелюдний (1126 осіб !) авторський колектив, прикметною особливістю якого став не формальний критерій відбору за академічними ступенями й званнями, а факт лідерства конкретного автора в певній галузі історичних знань. Цілком логічно, що його кістяком стали наукові співробітники установ НАН України гуманітарного профілю з виразною перевагою представників Інституту історії України. Справді титанічна організаторсько-творча праця лягла на плечі редакційної колегії на чолі з визнаним лідером вітчизняної науки і досвідченим менеджером-організатором академіком В. А. Смолієм. До цієї структури увійшли сьогоденні класики історичної науки, зокрема, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський, В. М. Даниленко, М. Ф. Дмитрієнко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко, О. П. Рент, О. С. Рубльов, П. П. Толочко та ін.

Успіху реалізації проекту сприяв чіткий алгоритм пошуково-енциклопедичних студій, наявність послідовної концептуальної константи, усвідомлене визначення пріоритетів сюжетних ліній. Ще на стартовому етапі редакційною колегією було з'ясовано вагомість історичних подій і явищ, вдумливо відібрані персоналії, як суб'єкти суспільних процесів. Звертають на себе увагу ретельно

підбрані гасла, а створене «дерево гасел» надало справжню «нитку Аріадни» для кращого орієнтування в обсягу статей, їх логічній послідовності та взаємопов'язаності.

Залучивши найкращі зразки історичної наукової літератури та джерела різних типів, видової приналежності, походження творці енциклопедії зуміли послідовно зреалізувати принципи об'єктивності, науковості, доступності, історизму. У змісті видання рельєфно простежується застосування сучасних методологічних підходів і принципів, надбаних найпередовішими історіософськими напрямами й школами ХХ – поч. ХХІ ст., зокрема, антропоцентризму, гуманізму, цивілізаційного бачення минулого, уявлення про минувшину на засадах багатоаспектності, альтернативності й сукупності багатьох факторів розвитку, визнання продуктивної ролі ідей та видатних персоналій у суспільних процесах тощо. Вражає й розмаїта палітра застосованого авторами методичного інструментарію: поряд із традиційними оптимально використано історико-біографічні, компаративістські, квантитативні, полідисциплінарні, синергетичні методи дослідження.

Звертає на себе увагу всеохопність залучених до енциклопедії матеріалів. По суті поза межами видання не залишилося жодного важливого напряму, сфери, аспекту чи бодай сегмента історичної минувшини й науки, що її пізнає. Досить розлого подано загальнотеоретичні сюжети, зокрема питання методології та історіософії пізнання минулого, тлумачення дефініцій, термінів, понять, означень історичної науки. Позитивно, що автори історіографічних статей не вдаються до простого наведення хрестоматійних істин, а доволі глибоко аналізують перипетії історієписання з різних проблем, не обходячи при цьому й контрверсійні позиції в усій їхній багатобарвності. Усебічно характеризуються генеза та основні етапи розвитку не лише вітчизняної історіографії, а й акцентується увага на тих надбаннях зарубіжної історичної науки, які стали знаковими й визначальними в історії історичної думки.

Більшість сюжетів енциклопедії присвячено аналізу різних сфер історичного поступу, зокрема економічній, політичній, соціальній, духовній. Значні акценти зроблено на висвітленні найрізноманітніших векторів життя українського соціуму. У відповідності з новітніми підходами значну увагу приділено питанням ментальності різних соціальних груп. Подаються відомості про міжнародні структури, організації, особливо ті, що корелюються з історією та сьогоденням України. Чимало місця відведено й археології та великому розмаю спеціальних історичних дисциплін. При цьому автори цих сюжетів розглядають їх уже не як лише джерелознавчо-допоміжні стосовно історії, а як цілком самодостатні зі своїм специфічним предметом, завданнями, понятійно-категоріальним апаратом. З огляду на сьогоденний ренесанс утилітарно-практичної та теоретичної генеалогії цілком логічним видається й уміщення до енциклопедії численних родовідних свідчень. Органічно вплелися в канву видання й сюжети, присвячені найважливішим досягненням науки і техніки.

Рецензована енциклопедія вигідно відрізняється від своїх інформаційно-довідкових попередників потужною персоналістичною складовою. На її сторінках подано стислі, але напрочуд ємні й змістовні відомості про головних суб'єктів вітчизняної та світової історії: політичних і державних діячів, полководців, ватажків визвольних змагань, достойників духовної історії тощо. Фахово укладено й життєписи, присвячені найголовнішим представникам вітчизняного та зарубіжного історієписання. Цілком логічним вбачається включення статей лише про тих діячів літератури й мистецтва, творчі набутки яких дістали загальнонаціональне чи світове визнання.

На окреме відзначення заслуговує розмаїтий ілюстративний ряд енциклопедичного видання, що чисельно представлений 8286-ма позиціями. Це карти, схеми, зображення історичних раритетів, пам'ятників, будівель, репродукції картин. Подана й надзвичайно розлого портретна галерея найвідоміших персоналій.

До позитивних якостей видання слід віднести його не лише композиційну, але й стильову та зображальну довершеність, уніфікованість і єдність. За цим – багатогранна й справді подвижницька праця редакційної колегії, численного колективу редакторів та коректорів.

Цілком очікуваним для цього справді загальнонаціонального та міжнародного значення енциклопедичного проекту став доволі пристойний рівень видавничого дизайну. Власне, це вже давно стало своєрідною візитівкою такого солідного й провідного видавництва, яким виступає «Наукова думка».

Визнаючи беззаперечні творчі здобутки численного авторського колективу в реалізації поставлених науково-інформаційних завдань, дозволимо собі висловити деякі критичні зауваги та побажання, які утім носять суб'єктивний характер і не є достатньо принциповими. Зокрема, визнаючи об'єктивні труднощі компонування при абетковому підпорядкуванні, все ж маємо констатувати нерівномірність у розподілі матеріалу між структурними частинами видання (наприклад, у 1-му томі подано 2060 статей, а у 8-му – лише 686) . По суті відсутні сюжети з історії дітей та підлітків, що є некоректним по відношенню до цієї частини соціуму. На більшу увагу заслуговують мікроісторичні

зрізи вітчизняної історії, недостатньо представлені й краєзнавчі сюжети. На жаль, не обійшлося й без прикрих фактичних помилок: скажімо, в життєписі про визначного військового діяча доби УНР А. М. Вовка вказано, що він народився в с. Демки на Драбівщині [4, 589]. Насправді місцем його народження стало с. Деньги Золотоніського повіту. Поза увагою авторського колективу опинилася й низка спеціальних історичних дисциплін, наприклад, історична бібліографія, бібліопегістика, дипломатика, документознавство, історія історичної науки, картографія, музеєзнавство, семіотика, топографія, уніформологія, фемінологія.

Науково-інформативний рівень видання був куди б вищим, аби в структурі кожного тому був присутній предметний, іменний та географічний покажчики. Відтак, нині виникає нагальна потреба у виданні ще одного, довідково-коригуючого тому енциклопедії зі вказаними покажчиками, статтями про події й персоналії, які з якихось причин не увійшли до основного контенту. Чи, скажімо, не зайвими були б скориговані сюжети про одіозні постаті українського сьогодення на кшталт В. Януковича чи Д. Табачника. Куди б кращими для сприйняття були б кольорові, а не чорно-білі репродукції картин, зображення гербів, прапорів тощо.

Однак висловлені вище зауваження жодним чином не применшують інтелектуального, науково-пізнавального потенціалу, світоглядного, прикладного та виховного значення ЕІУ. Вихід у світ цього довгоочікуваного фундаментального видання є справжнім науковим подвигом авторського колективу, яскравим явищем історико-культурного життя України й цивілізованого світу. Воно буде довгі роки слугувати суб'єктам навчально-виховного процесу всіх рівнів, науковцям-гуманітаріям та всьому читацькому загалу, зацікавленому нашою драматичною минувиною. Підсумовуючи, зазначимо, що поза всякими сумнівами авторський колектив енциклопедії заслуговує на присудження Державної премії України в галузі науки і техніки.

-
1. Радянська енциклопедія історії України [в 4 т.] – К. : Головна ред. Української рад. енциклопедії, 1969.
 2. Довідник з історії України / за ред. І. Підкови та Р. Шуста : у 3 т. – Т. 1. – К. : Генеза, 1993. – 230 с.; Т. 2. – К. : Генеза, 1995. – 440 с.; Т. 3. – К. : Генеза, 1999. – 688 с. : ілюстр.
 3. Довідник з історії України : посібник для серед. загальноосв. навч. закл. / за ред. І. Підкови та Р. Шуста – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.
 4. Енциклопедія історії України : [в 10 т.] / редкол.: В. А. Смолій (голова), В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський [та ін.]. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 2005. – 688 с. : ілюстр.

Г. М. Голиш, О. Г. Перехрест